

Psychoanalyse in de polder

Honderd jaar in de ban van Freud

De Academische Boekengids 62, mei 2007, pp. 5-7.

Bijna iedere Nederlander kent de naam van Sigmund Freud. Dat komt onder andere door de manier waarop de boeken van deze grondlegger van de psychoanalyse bijna een eeuw lang in vertaling zijn uitgegeven. De nieuwe wetenschappelijke editie van Freuds werk past dan ook in een lange Nederlandse traditie.

Bijna honderd jaar geleden, in september 1907, vond in Amsterdam het Eerste internationale congres voor psychiatrie, neurologie en krankzinnigenverpleging plaats. Iedereen die ook maar iets in de psychiatrie voorstelde, was aanwezig en meer dan twintig landen stuurden officiële regeringsvertegenwoordigers. De Franse psychiater Pierre Janet was overduidelijk de coryfee op dit congres. In de sessies over het ontstaan en de aard van de hysterie zette hij de toon door Sigmund Freud af te schilderen als iemand die aan de haal was gegaan met het werk van Franse neurologen en er ook nog een verkeerde draai aan had gegeven. Freud zelf schitterde door afwezigheid (Carl Jung trad op in zijn plaats), maar zijn theorie werd heftig bediscussieerd. Na dit congres kende iedere Nederlandse neuroloog en psychiater zijn naam.

Inmiddels kent bijna iedere Nederlander Freuds naam, en dat mag wel uniek heten voor een vertegenwoordiger van de menswetenschappen. Het omstreden karakter van zijn werk heeft daaraan zeker bijgedragen, maar ook de manier waarop dat werk is uitgegeven. In Nederland, bijvoorbeeld, is vanaf 1912 een voortdurende stroom Freudvertalingen op de markt gekomen, variërend van losse brochures tot omvangrijker projecten, zoals de eind 2006 bij Uitgeverij Boom verschenen elfdelige wetenschappelijke editie van Freuds verzameld werk. Onderstaande gegevens over de geschiedenis van deze Nederlandse vertalingen zijn ontleend aan het proefschrift van Elsbeth Greven, tevens uitgever van de nieuwe Freudeditie.

Het in vertaling uitbrengen van Freuds geschriften was van meet af aan bedoeld om de psychoanalyse bekend te maken buiten de kring van vakgenoten. Voor studenten en afgestudeerden was vertalen niet nodig omdat zij - anders dan tegenwoordig - goed in staat waren publicaties in het Duits te lezen. De vertalingen betroffen dan ook de boeken waarin Freud zijn theorieën presenteerde voor een breder publiek, zoals *Over psychoanalyse* (1912) en *De droom als uiting van het onbewuste zieleven* (1913).

Deze eerste vertalingen werden gepubliceerd door de gerenommeerde wetenschappelijke uitgeverij S.C. van Doesburgh in Leiden, die vooral medische geschriften in haar fonds had. Zij verzorgde ook de publicaties van de Leidse hoogleraar psychiatrie Gerbrandus Jelgersma, die in 1914 nogal wat opwinding veroorzaakte door zich in zijn rectorale rede *Ongeweten geestesleven* openlijk uit te spreken ten gunste van de psychoanalyse. Na Freuds *Beschouwingen over oorlog en dood* (1917) gaf Van Doesburgh geen werk meer van hem uit. Maar na die eerste reeks had de psychoanalyse in Nederland aanzien verworven. Haar aanhangers zouden in 1917 de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse oprichten.

Freuds echte doorbraak naar het grote publiek kwam tot stand door Nico van Suchtelen, die in 1911 was gepromoveerd op het economisch-psychologische proefschrift *De waarde als psychisch verschijnsel*. Van 1913 tot 1948 was hij verbonden aan de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Literatuur/de Wereldbibliotheek. Van Suchtelen zou vooral bekend worden als schrijver en vredesactivist. Hij was bevriend met de psychiater, schrijver en utopist Frederik van Eeden, die hem in aanraking bracht met Freuds werk. De psychoanalytische inzichten kwamen goed van pas in Van Suchtelens uitgeefprogramma. Dat had als doel de geestelijke ontplooiing van de Nederlandse burger te bevorderen via psychologische publicaties. De aandacht voor het onbewuste, met zijn dromen en verlangens, zag Van Suchtelen als een bron van creativiteit en zelfverwerkelijking.

Ook de Wereldbibliotheek liet vooral niet-specialistische titels van Freud vertalen: *De invloed van ons onbewuste in ons dagelijks leven* (1916), *Inleiding tot de studie der psychoanalyse* (1917-1918) en *Het ik en de psychologie der massa* (1924). De vooroorlogse oplagen en verkoopcijfers waren aanzienlijk: zo'n zesduizend voor de eerste twee titels en ruim vierduizend voor de laatste. De laatste twee werden na de Tweede Wereldoorlog verschillende malen herdrukt - de *Inleiding* beleefde in het Freudjaar 2006 zijn eenentwintigste druk en is met vijfenviervertigduizend exemplaren veruit het bestverkochte boek van Freud in Nederland. De Wereldbibliotheek publiceerde ook werken van onder andere de psychiater W.H. Cox, de psycholoog Gerard Heymans en van Van Suchtelen zelf, die tekende voor de bestseller *Uit de diepten der ziel* (1917), een inleiding in de psychoanalyse van eigen makelij. De soms heftige kritieken op dit boek deden de verkoopcijfers alleen maar stijgen.

'KENNELIJK WAS ER EEN OMVANGRIJK PUBLIEK DAT HET INTERESSANT VOND WERK VAN FREUD IN HUIS TE HEBBEN, ONGETWIJFELD EEN UITVLOEISEL VAN "DE JAREN ZESTIG".'

Ook goed in de markt lagen de naoorlogse uitgaven *Het levensmysterie en de psychoanalyse* (1952) – een vertaling door de befaamde psychiater Arie Querido van *Jenseits des Lustprinzips* – en *Totem en taboe* (1951), met respectievelijk tien en zes drukken van enkele duizenden exemplaren tot rond 1980. Terwijl in de jaren zestig en zeventig de uitgaven van de Wereldbibliotheek herdruk na herdruk beleefden, smeedde men bij de vooruitstrevende literaire uitgeverij De Bezige Bij plannen om een complete Freudeditie op de markt te brengen. Het idee leefde dat wie Freud kende, iets begreep van de moderne tijd. De Bezige Bij wilde de uitgave thematisch opzetten, met een grove tweedeling tussen ziektegeschiedenissen en Freuds meer culturele geschriften.

De eerste delen hadden in het voorjaar van 1973 moeten verschijnen, maar de redacteurs Adriaan Morriën en Henk Mulder raakten in conflict met zowel het vertalerscollectief als de raad van advies, waardoor het project vanaf het begin enorme vertraging opliep. Uiteindelijk verscheen het eerste deel van *Sigmund Freud. Nederlandse editie* pas in februari 1979. Niet bij De Bezige Bij, maar bij Uitgeverij Boom, waaraan het hele project inmiddels was overgedragen tegen vergoeding van de reeds gemaakte kosten (27.000 gulden). Veertien jaar later, in 1993, was de uitgave voltooid met de publicatie van het dertigste deel. In de media bleef al die tijd grote belangstelling voor het project bestaan: niet alleen de conflicten, ook de uitgaven werden op de voet gevolgd. In het algemeen oordeelde de pers positief over deze Nederlandse editie. Ook de verkoop liep goed, met circa tachtigduizend delen tot 2000.

Gelet op die cijfers is er kennelijk een omvangrijk publiek dat het interessant vindt werk van Freud in huis te hebben, ongetwijfeld een uitvloeisel van 'de jaren zestig'. In die periode hadden maatschappijkritische auteurs uit de psychoanalytische hoek als Erich Fromm, Alexander Mitscherlich en Herbert Marcuse de aandacht gevestigd op de cultuurkritische kanten van Freuds werk (*Het onbehagen in de cultuur*, 1930) en zo kwam een nieuwe generatie in aanraking met de psychoanalyse.

Toen ik in de jaren zeventig psychologie studeerde, schonk de opleiding alleen plichtmatig aandacht aan de psychoanalyse. Maar binnen de studentenbeweging vormde zij naast de 'kritische psychologie' van Klaus Holzkamp het belangrijkste alternatief voor de mainstreampsychologie. Omdat we wilden weten 'wat Freud echt gezegd had', lazen we geen Engelse of Nederlandse vertaling, maar gebruikten we de *Studienausgabe* van zijn werk.

Zo ontstond vanuit de linkse beweging een nieuwe studieuze cultuur rond Freuds geschriften, die gevoed werd door tal van tijdschrift- en boekuitgaven, en door debatavonden, zoals die van de Nijmeegse werkgroep Psychoanalyse en kritiese maatschappijwetenschap. In 1975 organiseerde deze groep lezingen over psychoanalyse van onder andere de Belgische Freudhistoricus Jan Buelens, de Amsterdamse hoogleraar psychiatrie P.C. Kuiper, de Duitse socioloog-filosoof Helmuth Dahmer en de Franse psycholoog Pierre Bruno. Hun bijdragen werden een jaar later gepubliceerd in een nummer van het links-intellectuele tijdschrift *Te Elfter Ure*, dat optimistisch 'Psychoanalyse 1' was gedoopt. Negen jaar later verscheen inderdaad een 'Psychoanalyse 2', maar daarin stond inmiddels de Parijse psychoanalyticus Jacques Lacan centraal, en niet Freud.

Ook in andere disciplines ontstonden kritische studiegroepen die het werk van Freud en verwante auteurs bestudeerden. Met de resultaten werden themanummers gevuld van onder andere *Psychologie en Maatschappij*, *Comenius*, *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* en allerlei tijdschriften op het gebied van kunst en cultuur. Freud werd vaak stevig bekritiseerd – hij was natuurlijk bij uitstek een vertegenwoordiger van een burgerlijke en patriarchale cultuur – maar hij werd wel serieus genomen. De Engelse feministe Juliet Mitchell verwoordde in 'Psychoanalyse 1' waarom: 'De beschrijving van de situatie van de vrouw in de psychoanalyse (met name in het Oedipus-complex) [is] een juiste weergave van een onjuiste situatie'; juist daarom kan de psychoanalyse 'een bijdrage leveren aan een revolutionaire theorie omtrent de vrouw'.

De psychoanalyse werd dus gezien als een emancipatoire wetenschap. Maar naarmate de bestudering daarvan meer in lacaniaans vaarwater kwam, werd zij steeds meer een elitaire aangelegenheid. Het is dan ook de vraag of de kopers van de Nederlandse Freudeditie uit deze kring afkomstig waren. In ieder geval droogde in de loop van de jaren tachtig de stroom potentiële afnemers op met het afsterven van de intellectueel georiënteerde maatschappijkritische bewegingen. Dit gold echter niet voor de geesteswetenschappen. De redactie van *Critical Inquiry*, een internationaal tijdschrift voor literatuur- en cultuurwetenschap, becijferde dat Freud – op Jacques Derrida na – de meest geciteerde auteur in de kolommen was in de periode 1975-2005.

'EEN NEDERLANDSE FREUDEDITIE ZOU HET RISICO VERGROTEN DAT "LEKEN" ZICH MET DE PSYCHOANALYSE ZOUDEN GAAN BEMOEIEN.'

De uitgeefgeschiedenis en de intellectuele ontvangst van Freud in Nederland hebben, afgezien van de eerste periode, relatief losgestaan van de psychoanalytische beweging in Nederland. Voordat de aanhangers van Freud zich organiseerden in de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse hadden zij enthousiast het voornemen ondersteund van Uitgeverij Van Doesburgh om enkele toegankelijke teksten

van Freud in vertaling uit te brengen. Later kon ook Van Suchtelen bij de Wereldbibliotheek rekenen op steun en hulp van analytici, onder andere op die van Freud zelf!

Maar na Freuds dood in 1939 ging 'De Vereniging' zich allengs terughoudender opstellen. Jeanne Lampl-de Groot, bijvoorbeeld, die een hoge status binnen de Vereniging had 'omdat zij nog bij Freud zelf in analyse was geweest', was van mening dat Freud in het Duits gelezen moest worden. Een Nederlandse Freudeditie zou de kans vergroten dat 'leken' zich met de psychoanalyse zouden gaan bemoeien, en dat vond zij ongewenst. De koudwatervrees van 'De Vereniging' was van lange duur. Toen zij van Uitgeverij SUN het genoemde *Te Elfder Ure 'Psychoanalyse 1'* ontving, met een verzoek om commentaar en eventueel verder contact, bleef de reactie beperkt tot een bericht van ontvangst.

In weerwil van deze *cold shoulder* werden de Nederlandstalige publieksedities van Freuds werk goed verkocht. Dit is zeker opmerkelijk voor de editie uit de periode 1979-1993, omdat in de jaren tachtig steeds heviger kritiek kwam op de psychoanalyse, en ook op Freud als wetenschapper. Mogelijk zagen de lezers Freud gewoon als een interessante auteur, zonder dat zij zich vragen stelden over zijn wetenschappelijke deugdelijkheid. Misschien ook intrigeerde de kritiek hen juist.

Wie het leuk vindt om de minutieuze 'ontmaskering' van Freud door de socioloog Han Israëls te lezen, zal allicht zelf eens willen kijken hoe de meester erin slaagt zijn lezers op het verkeerde been te zetten. En wie in zijn psychologieopleiding te horen krijgt dat Freud slechts een speculatieve moischrijver is over onbewuste seksuele driften, komt mogelijk in de verleiding tussen de taaie leerboeken door een spannend knabbeltje uit de freudiaanse bibliotheek tot zich te nemen.

De eind 2006 bij Uitgeverij Boom verschenen elfdelige Freudeditie, getiteld *Sigmund Freud. Werken*, is met achtduizend pagina's bepaald geen tussendoortje (en voor studenten ook wat begroetelijk: bijna duizend euro!). Het is de vraag hoe deze nieuwe uitgave past in de editie- en receptiegeschiedenis van de afgelopen eeuw. De ambitie van de uitgever was een *wetenschappelijke* editie te maken, vanuit het gezichtspunt van de editiewetenschap (voor de afwisseling is het hier dus niet de vraag of Freuds werkwijze en theorie wetenschappelijk genoemd mogen worden: dat mag de lezer nu zelf uitmaken). De editiewetenschap maakt onderscheid tussen een betrouwbare leestekst (publiekseditie), een studie-uitgave (presentatie van het werk in samenhang) en een historisch-kritische editie (een poging om alles op te nemen wat een auteur ooit geschreven heeft, inclusief kladjes en brieven).

Sigmund Freud. Werken houdt het midden tussen een studie-uitgave en een historisch-kritische editie: al het door Freud gepubliceerde werk (met uitzondering van de brieven) staat erin, met een aan de *Standard Edition* en de *Studienausgabe* ontleende annotatie. Overigens is een echte historisch-kritische editie van Freuds werk nog nergens gerealiseerd, ook niet in Duitsland.

Deze uitgave is aanzienlijk uitgebreider dan de vorige. Er zijn zo'n honderd teksten toegevoegd, waarbij vooral het eerste deel de aandacht trekt. Het gaat om teksten uit de periode 1885-1899, waarvan het merendeel voor het eerst vertaald is. Ze maken het mogelijk de wording van de psychoanalytische theorie - Freuds overgang van neurologie naar psychoanalyse - op de voet te volgen. De eerste tien delen omvatten de eigenlijke teksten van Freud (de laatste stamt uit 1938); het elfde deel bestaat uit een uitgebreid lexicon, bibliografieën, registers en concordanties met andere (Duitse, Engelse, Nederlandse) Freuduitgaven. Vooral de registers (van zaken en personen, maar ook van dromen, symbolen, citaten et cetera) vormen een unieke bijdrage aan deze editie.

'PSYCHOLOGIESTUDENTEN KOMEN MOGELIJK IN DE VERLEIDING OM TUSSEN DE TAAIE LEERBOEKEN DOOR EEN SPANNEND KNABBELTJE UIT DE FREUDIAANSE BIBLIOTHEEK TOT ZICH TE NEMEN.'

Grasduinen in de verschillende delen geeft veel plezier. Meteen al de eerste tekst spreekt tot de verbeelding: Freuds rapport uit 1886 over zijn studiereis naar Parijs en Berlijn (hij was toen dertig jaar oud) geeft zijn ervaringen in de Salpêtrière zo helder weer dat je in de tijd lijkt terug te gaan. Maar ook andere titels maken nieuwsgierig, zoals 'Het vaststellen van strafbare feiten en de psychoanalyse' (1906), 'Over de seksuele voorlichting van kinderen' (1907), 'De schrijver en het fantaseren' (1908), 'Over de psychologie van de gymnasiast' (1914), 'Brief aan dr. Frederik van Eeden' (1915), 'Moet de psychoanalyse op het lesprogramma van de universiteiten staan?' (1919) en 'Waarom oorlog?' (briefwisseling met Einstein uit 1933).

Ook de vertrouwde boeken zijn alle in deze editie terug te vinden, in een opgefriste vertaling, zoals *De droomduiding*, *Psychopathologie van het dagelijks leven*, *Dora*, *Het geval Schreber*, *Totem en taboe*, *Massapsychologie* en *Ik-analyse*, *Het Ik en het Es* en *Het onbehagen in de cultuur*. Ook de oningewijde lezer zal direct opmerken dat het hier om teksten gaat die ruim een halve eeuw, en soms zelfs meer dan een eeuw oud zijn. De afstand in de tijd is voelbaar. Vertaler Wilfred Oranje heeft er bewust van afgezien Freuds teksten te 'pimpen'. Toch zijn ze goed leesbaar, al zal de hedendaagse lezer sommige woorden, zoals 'ontveinzen', wat plechtstatig vinden.

De nieuwe editie is het product van de professionalisering van het uitgeven van belangrijke culturele en wetenschappelijke werken. De kwaliteit van de tekst en van de 'paratekst' (annotatie, registers et cetera) wordt daarbij naar een zo hoog mogelijk plan getild. Bij de paratekst is dat minder gelukt; recente

discussies en kritieken zijn niet systematisch – of soms helemaal niet – terug te vinden. Toegegeven, het inventariseren daarvan is een megaklus die om een internationale aanpak vraagt. Maar het betekent dat in deze editie de secundaire literatuur niet compleet in kaart is gebracht. Dat neemt niet weg dat de toegang tot Freuds eigenlijke werk voorbeeldig is en de bijgesloten cd-rom met daarop de complete uitgave (inclusief de registers) is een fantastisch hebbeding. Ook de vormgeving van deze uitgave is prachtig.

De nieuwe wetenschappelijke Freudeditie is behalve een product van professionalisering, een symbool van een academische cultuur die waarde hecht aan de serieuze studie van teksten en theorieën. Op het gebied van de menswetenschappen lijkt deze cultuur inmiddels bijna te zijn verdwenen – niet voor niets spreken we tegenwoordig van ‘gedragwetenschappen’ of liever nog van ‘behavioral sciences’.

Na *the decade of the brain*, de jaren negentig, zijn de psychologie en psychiatrie in de ban geraakt van de neurowetenschappen. Op therapeutisch gebied rivaliseren de psychofarmaca en de cognitieve gedragstherapie over de beste behandeling van het brein van de patiënt. Toch is Freud nog steeds de meest geciteerde auteur binnen de mens- en maatschappijwetenschappen. Wie – pro of contra – verwijzingen wil natrekken of zelf maken, vindt in *Sigmund Freud. Werken* een gebruikersvriendelijke bron. De geschiedenis van de eerdere Freudedities leert dat het uitgeven van een titel ook belangstelling kan *creëren*, dat wil zeggen: een cultureel effect kan sorteren. Juist in een tijd waarin de menswetenschappen hun aandacht voor ‘de diepten van de ziel’ lijken te hebben verloren, zou deze nieuwe Freud nog wel eens kunnen aanslaan.

Ruud Abma is cultuurpsycholoog en universitair docent bij de disciplinegroep Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Besproken boeken:

Freud uitgeven
door **Elsbeth Greven**
Uitgeverij Boom. Amsterdam 2006.
276 pag., € 24,95

Sigmund Freud. Werken
door **Sigmund Freud**
bezorgd door Wilfred Oranje.
Uitgeverij Boom. Amsterdam 2006.
8000 pag. (11 delen + cd-rom), € 999,95

Literatuur:

- ‘Psychoanalyse 1’ (1976). *Te Elfder Ure 21*. Nijmegen: Uitgeverij SUN.
- *Sigmund Freud. Studienausgabe* (1969-1975). (10 delen) Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- *Sigmund Freud. Nederlandse editie* (1979-1993). (30 delen) Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (1953-1974). (24 delen) Londen: Hogarth Press.